

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ

УДК 94(476)''18''(043.3)

ЕФІМОВІЧ АЛЕНА ВАСІЛЬЕЎНА

**РЭФОРМА М.М. МУРАЎЁВА Ў ДЗЯРЖАЎНАЙ ВЁСЦЫ БЕЛАРУСІ
1857-1862 ГГ.**

07.00.02 – айчынная гісторыя

Аўтарэферат дысертацыі
на атрыманне вучонай ступені кандыдата гістарычных навук

Мінск – 2006

Работа выканана ў дзяржаўнай установе адукацыі
«Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы»

- Навуковы кіраўнік – кандыдат гістарычных навук, дацэнт
Сосна Уладзімір Аркадзевіч
(кафедра гісторыі Беларусі старажытнага часу і сярэдніх вякоў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта)
- Афіцыйныя апаненты: доктар гістарычных навук, прафесар
Савіцкі Эдуард Міхайлавіч
(кафедра гуманітарных дысцыплін
Прыватнай установы адукацыі «Інстытут парламентарызма і прадпрымальніцтва»)
- кандыдат гістарычных навук, дацэнт
Кітурка Ірына Фёдараўна
(кафедра эканомікі і мэнаджмэнту
Інстытута паслядыпломнай адукацыі Установы адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт ім. Янкі Купалы»)
- Апаніруючая арганізацыя – Установа адукацыі «Беларускі дзяржаўны эканамічны ўніверсітэт»

Абарона адбудзецца **«26» студзеня 2006 г. у 14.00** гадзін на паседжанні савета па абароне дысертацый Д.02.01.05 на атрыманне вучонай ступені доктара гістарычных навук пры Беларускім дзяржаўным ўніверсітэце па адрасу: 220050, г. Мінск, вул. Ленінградская, д. 10, ауд. 407. Тэлефон вучонага сакратара: 227-45-11.

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў бібліятэцы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (г. Мінск, пр-т Незалежнасці, д. 4).

Аўтарэферат разасланы **«23» снежня 2005 г.**

Вучоны сакратар
Савета па абароне дысертацый Д.02.01.05
доктар гістарычных навук, дацэнт

В.І. Менькоўскі

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА

Актуальнасць тэмы дысертацыі. Эканамічная гісторыя XIX ст. з'яўляецца адным з прыярытэтных напрамкаў сучасных даследаванняў. У гэты перыяд у краінах Усходняй Еўропы, у тым ліку і на беларускіх землях, ішоў актыўны працэс пераходу ад феадальных адносін да капіталістычных. Працэс мадэрнізацыі закранаў не толькі прамысловасць, але і аграрны сектар эканомікі. Важную ролю ў гэты час адыгрывала рэфармаванне менавіта сельскай гаспадаркі, якая павінна была адпавядаць патрабаванням развіцця прамысловасці. Не была ў гэтым плане выключэннем і Расійская імперыя, у складзе якой тады знаходзілася Беларусь.

Цэнтральнае месца ў працэсе фарміравання буржуазных вытворчых адносін у Расіі займала сялянскае пытанне, бо менавіта залежнасць сялян ад зямлі тармазіла развіццё прамысловасці, для якой была патрэбна свабодная рабочая сіла. Імкнучыся зменшыць вастрэню аграрнага крызісу, расійскі ўрад пайшоў на рэформы, якія па сваіх умовах тычыліся сялян і меліся прадухіліць іх хваляванні. У 1857 – 1862 гг. у дзяржаўнай вёсцы дзевяці заходніх губерняў Расійскай імперыі праводзілася рэформа, якая па сутнасці сваіх задач стварала ўмовы для пераходу да капіталістычных адносін. Вывучэнне рэформы 1857 – 1862 гг. уяўляе не толькі навуковую, але і практычную цікавасць. Аналіз прычын няўдач рэформы мае важнае значэнне ў распрацоўцы кірункаў рэфармавання аграрнага сектара эканомікі Беларусі, што робіць дадзеную тэму дастаткова актуальнай і эканамічнай навукі.

Неабходнасць поўнага асэнсавання сацыяльна-эканамічных працэсаў на беларускіх землях у сярэдзіне XIX ст. і, у прыватнасці, пераўтварэнняў у дзяржаўным сектары абумовіла выбар тэмы дысертацыі.

Сувязь работы з буйнымі праграмамі. Дысертацыя звязана з тэматыкай навуковых даследаванняў, якія праводзіліся на кафедры гісторыі і беларусазнаўства (з 1 красавіка 2005 г. кафедра гісторыка-патрыятычнага выхавання) Дзяржаўнай установы адукацыі «Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы» ў рамках сувыканання тэмы-заказа Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь «Гістарычныя лёсы Беларусі (IX – XX стст.): актуальныя праблемы гісторыі і сучаснасці» (дзяржаўны рэстр НДВКР № 19991948). Тэма дысертацыйнага даследавання зацверджана загадам рэктара РІВШ ад «26» снежня 2001 г., № 11.

Мэты і задачы даследавання. Мэта дысертацыйнай работы – выявіць характар, накіраванасць, асаблівасці і значэнне рэформы ў дзяржаўнай вёсцы Беларусі 1857 – 1862 гг. праз даследаванне комплексу сацыяльна-эканамічных мерапрыемстваў, зробленых уладамі па правядзенню гэтай рэформы. Для дасягнення пастаўленай мэты аўтар бачыць свае задачы ў наступным:

- вызначыць асноўныя праблемы эканамічнага жыцця дзяржаўнай вёскі на момант пачатку правядзення рэформы;
- выявіць мэты і задачы, якія ставілі перад сабой ініцыятары рэформы;
- рэканструяваць ход і асноўныя этапы сацыяльна-эканамічных мерапрыемстваў рэформы;

- паказаць грамадска-палітычны рух, яго асаблівасці і характар падчас правядзення рэформы;
- раскрыць формы і метады правядзення аграрных мерапрыемстваў у краі і агульны накірунак сацыяльна-эканамічных працэсаў на беларускіх землях у разглядаемы перыяд.

Аб'ект і прадмет даследавання. Аб'ектам даследавання з'яўляецца сацыяльна-эканамічнае развіццё Беларусі пераходнага ад феадальных да капіталістычных адносін перыяду. Прадмет даследавання – рэформа 1857 – 1862 гг. у дзяржаўнай вёсцы і, яе ўплыў на сацыяльна-эканамічнае развіццё беларускіх губерняў Расійскай імперыі.

Гіпотэза. Пасля правядзення рэформы П.Дз. Кісялёва ў заходніх губернях Расійскай імперыі адбылося пэўнае паляпшэнне сацыяльна-эканамічнага становішча дзяржаўных сялян. Аднак у 1857 г. Міністэрства дзяржаўных маёмасцей узначаліў М.М. Мураўёў, які бачыў галоўную задачу вядзення гаспадаркі ў казённых маёнтках у тым, каб больш атрымліваць з іх прыбытку. Абапіраючыся на такія планы, міністр дзяржаўных маёмасцей пачаў правядзенне рэформы новай контррэформы на дзяржаўных землях заходніх губерняў, у выніку якой значна пагоршылася становішча дзяржаўных сялян.

Метадалогія і метады праведзенага даследавання. Метадалагічную аснову дадзенага даследавання склалі асноўныя прынцыпы гістарычнага пазнання – каштоўнасць падыход, прынцыпы аб'ектыўнасці і гістарызму. Для вырашэння канкрэтных задач, якія сфармуляваны ў рамках дысертацыйнага даследавання, узнікла неабходнасць прымянення двух груп метадаў. Да першай групы належаць агульнанавуковыя прыёмы і метады: дэдуктыўны, індукцыйны, аналіз, абагульненне, абстрагаванне, а таксама метады мадэліравання. Да другой групы адносяцца спецыяльна-гістарычныя метады: гісторыка-генетычныя, гісторыка-параўнальныя і гісторыка-сістэмныя. Выбар метадаў даследавання быў абумоўлены спецыфікай аб'екта і прадмета даследавання, а таксама ўзроўнем іх вывучанасці ў навуковай літаратуры.

Навуковая навізна і значнасць атрыманых вынікаў. Дысертацыя ўяўляе сабой першае ў беларускай гістарыяграфіі комплекснае даследаванне аграрных пераўтварэнняў 1857 – 1862 гг. у дзяржаўнай вёсцы беларускіх губерняў Расійскай імперыі з асвятленнем і аналізам умоў, характару і тэндэнцый яе сацыяльна-эканамічнага развіцця.

У адрозненні ад савецкай гістарыяграфіі, дадзенае даследаванне даказвае, што пераход да капіталістычных адносін пачаўся з рэформы дзяржаўных сялян 1857 – 1862 гг., а не, як было прынята лічыць раней, з адмены прыгоннага права. У даследаванні высвятляюцца ўмовы, характар і тэндэнцыі сацыяльна-эканамічнага развіцця беларускай дзяржаўнай вёскі ў канцы 50-х – пачатку 60-х гг. XIX ст., вызначаюцца месца і роля адпаведных прапаноў яе рэфармавання з боку Міністэрства дзяржаўных маёмасцей, што дае магчымасць не толькі больш дакладна прааналізаваць стадыі зараджэння тут новых капіталістычных адносін, але і дазваляе выявіць метады і этапы пераходу да новых эканамічных адносін у рэгіёне.

Вывучаецца станаўленне капіталістычнай прадпрымальніцкай арэнды на зямлю і робіцца спроба паказаць грамадска-палітычны рух як рэакцыю на рэформу ў дзяржаўным сектары эканомікі беларускіх губерняў.

Менавіта такая пастаноўка праблемы дазваляе раскрыць прычыны нарастання супярэчнасцей у грамадстве беларускіх губерняў у канцы 50-х – першай палове 60-х гг. XIX ст. і паказвае шляхі іх вырашэння.

У дысертацыі ўпершыню ўводзіцца ў абарачэнне шырокае кола гістарычных крыніц з гістарычных архіваў г. Мінска, г. Гродна і г. Санкт-Пецярбурга, а таксама рукапісны матэрыял з Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі.

Практычная (эканамічная, сацыяльная) значнасць атрыманых вынікаў. Вынікі дадзенага даследавання могуць быць выкарыстаны як для больш глыбокага вывучэння акрэсленых у ім праблем, так і для далейшых навукова-тэарэтычных распрацовак іншых аспектаў развіцця сацыяльна-эканамічных працэсаў у Беларусі, Правабярэжнай Украіне і Літве. Матэрыялы дадзенай навуковай працы будуць карыснымі пры складанні лекцыйных курсаў па гісторыі Беларусі XIX ст., а таксама пры распрацоўцы спецыяльных курсаў па гісторыі дзяржаўных сялян у беларускіх губернях Расійскай імперыі. Шырокі фактычны матэрыял дысертацыі можа быць прыменены для напісання манаграфій і абагульняючых навуковых выданняў, артыкулаў, навучальных дапаможнікаў па гісторыі Беларусі як для школьнага курса, так і для ВНУ. Акрамя таго, матэрыялы дысертацыі ўяўляюць цікавасць для эканамістаў пры распрацоўцы рэформ з мэтай пазбегнуць памылак, якія ўжо былі ў гісторыі.

Асноўныя палажэнні дысертацыі, якія выносяцца на абарону.

1. Міністр дзяржаўных маёмасцей М.М. Мураўёў адну з асноўных сваіх задач бачыў у рэфармаванні дзяржаўнай вёскі заходніх губерняў Расійскай імперыі. Падрыхтоўчым мерапрыемствам стала рэфармаванне адміністрацыйнай сістэмы на казённых землях гэтага рэгіёна шляхам ліквідацыі сялянскага самакіравання, што, аднак, не палепшыла фінансавага становішча казённых сялян.

2. Міністэрства дзяржаўных маёмасцей у перыяд 1858 – 1859 гг. стварыла дакументальную базу для правядзення рэформы ў казённых маёнтках, што давала магчымасць перад тым, як перайсці да рэальных пераўтварэнняў у дзяржаўнай вёсцы, правесці паверачную люстрацыю для пераацэнкі казённых зямель і стварэння магчымасцей пераходу да новых форм гаспадарання пры захаванні тут прыгоннай сістэмы.

3. Пасля пераацэнкі зямлі ў час правядзення люстрацыі асноўным мерапрыемствам рэформы стаў пераход да капіталістычна-прадпрымальніцкіх арэндных форм гаспадарання на дзяржаўных землях беларускіх губерняў. На працягу 1858 – 1862 гг. актыўна ўтвараліся фермерскія гаспадаркі, якія аддаваліся ў арэнду на таргах.

4. Асноўнай задачай рэформы М.М. Мураўёва было павелічэнне даходаў у казну з дзяржаўных маёмасцей, пераважна за кошт павелічэння падаткаў і плацяжоў. Пры гэтым асноўны цяжар фінансавых выплат аказваўся ўскладзены на сялян.

5. У канцы 50-х – першай палове 60-х гг. XIX ст. у Расійскай імперыі склалася напружанае сацыяльна-палітычнае становішча, што праяўлялася і ў

сутычках дзяржаўных сялян з мясцовымі ўладамі ці памешчыкамі суседніх маёнткаў. У беларускім грамадстве назіралася незадаволенасць гэтымі аграрнымі мерапрыемствамі ўрада, што прыцягнула да ўдзелу ў паўстанні 1863 г. не толькі вышэйшыя саслоўі, але і дзяржаўных сялян. Не спыняліся сацыяльна-класавыя сутычкі ў дзяржаўных маёнтках аж да рэформы 1867 г.

Асабісты ўклад суіскальніка. Даследаванне з'яўляецца самастойнай аўтарскай працай. Суіскальнікам была прааналізавана значная колькасць архіўных і апублікаваных крыніц, адабраны, вывучаны і сістэматызаваны значны масіў фактычнага матэрыялу.

Апрабацыя вынікаў дысертацыі. Асноўныя вынікі даследавання дакладваліся аўтарам на наступных міжнародных і рэспубліканскіх навукова-практычных і навукова-тэарэтычных канферэнцыях: «Человек, культура, цивилизация: проблема исторического выбора» (Мінск, 3 красавіка 2003 г.); «Навукова-практычная канферэнцыя, прысвечаная 140-годдзю паўстання 1863 г.» (Мінск, 16 мая 2003 г.); «Гісторыя Магілёва: мінулае і сучаснасць» (Магілёў, 22-23 мая 2003 г.); «IV Доўнарскія чытанні ў Рэчыцы» (Рэчыца, 18-19 верасня 2003 г.); «История и культура Европы в контексте становления и развития региональных цивилизаций и культур: актуальные проблемы из исторического прошлого и современности» (Віцебск, 30-31 кастрычніка 2003 г.); «Куляшоўскія чытанні» (Магілёў, 11-12 снежня 2003 г.); «Национальная экономика Республики Беларусь: проблемы и перспективы» (Мінск, 29-30 красавіка 2004 г.); «Падрыхтоўка педагогічных і навуковых кадраў гісторыкаў і развіццё гістарычнай навукі ў Беларусі» (Гродна, 30 верасня 2004 г.); «Великие преобразователи естествознания: Жорес Алфёров» (Мінск, 24-25 лістапада 2004 г.); «Фундаментальные и прикладные исследования в системе образования» (Тамбоў, 1 сакавіка 2005 г.).

Апублікаванасць вынікаў. Вынікі дысертацыі былі апублікаваны ў 13 працах. З іх 5 артыкулаў (3 – у часопісах, што вызначаны ВАК РБ для публікацыі навуковых вынікаў доктарскіх і кандыдацкіх даследаванняў, 2 – у рэцэнзаваных навуковых зборніках) і 8 тэзісаў выступленняў на навуковых канферэнцыях (1 за мяжой). Агульны аб'ём апублікаваных работ – 67 старонак.

Структура і аб'ём дысертацыі. Дысертацыйная праца складаецца з уводзін, агульнай характарыстыкі, асноўнай часткі, заключэння, спіса выкарыстаных крыніц і 3 дадаткаў. Асноўная частка прадстаўлена 4 главамі, 3 з іх уключаюць некалькі раздзелаў. Усе структурныя часткі маюць загаловкі. Агульны аб'ём дысертацыі – 139 старонак, з іх 13 старонак займае спіс выкарыстаных крыніц, які ўтрымлівае 203 найменаванні, 26 старонак – дадаткі.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ

Ва *«Уводзінах»* дысертацыі даецца гістарычны ракурс разглядаемай праблемы, тлумачыцца тэрмін «контррэформа» і прычыны адмаўлення ад яго; кароткая даведка, хто такія дзяржаўныя сяляне; акрэсліваюцца геаграфічныя межы даследавання: Мінская, Магілёўская, Віцебская, Гродзенская губерні.

У раздзеле 1.1. *«Агляд літаратуры» першай главы* дадзены аналіз гістарыяграфіі праблемы ў дарэвалюцыйны час і ў савецкі.

Першымі з навуковых выданняў па праблеме дысертацыі сталі даследаванні П.В. Баброўскага па Гродзенскай губерні¹, І. Зяленскага – па Мінскай², А. Дзембавецкага – па Магілёўскай³ і вопыт апісання Віцебскай губерні⁴. Менавіта з вышэй пералічаных апісанняў чатырох беларускіх губерняў бяруцца ключавыя дадзеныя па тэме. Важныя статыстычныя звесткі можна атрымаць з кнігі І.Ф. Штукенберга, дзе ёсць апісанне і чатырох беларускіх губерняў⁵. У 1888 г. Міністэрства дзяржаўных маёмасцей дало агляд пяцідзясяцігадовай дзейнасці Міністэрства дзяржаўных маёмасцей за 1837 – 1887 гг.⁶ У 1915 г. выйшла манаграфія Ю.В. Гацье аб землеўладанні ў Расіі⁷, дзе маюцца некаторыя гістарычныя звесткі па пастаўленай праблеме.

Так як адной з задач дысертацыі з’яўляецца высвятленне рэакцыі дзяржаўных сялян на праведзеную ў 1857 – 1862 гг. рэформу, а таксама ўдзелу дадзенай катэгорыі ў паўстанні 1863 г., то ўяўляецца неабходным звярнуцца і да матэрыялаў, прысвечаных гэтым падзеям. Тут найбольшую цікавасць прадстаўляе кніга Васіля Ратча аб т. зв. Польскім бунце 1863 г. у «Паўночна-Заходнім краі»⁸.

У 20-я гг. ХХ ст. назіраецца павелічэнне колькасці навуковых прац, прысвечаных гісторыі Беларусі. Аднак па аграрнаму рэфармаванню даследчыкі звярнулі ўвагу толькі на рэформу 1861 г. У канцы 20-х – 30-я гг. навуковыя працы адлюстроўвалі ў большасці сваёй агульнарасійскія падзеі.

Першая грунтоўная спроба разглядзець становішча дзяржаўных сялян Расіі ў ХІХ ст. быў выхад першага тома кнігі акадэміка М.М. Дружынiна⁹, у якой характарызаваліся перадумовы і сутнасць рэформы П.Дз. Кісёлёва У 1958 г. выходзіць другі том кнігі М.М. Дружынiна¹⁰, у якім маюцца звесткі пра рэформу, якая з’яўляецца прадметам дадзенай дысертацыі.

¹ Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Гродненская губерния: В 2 ч. / Сост. генерального штаба подполковник П. Бобровский. – СПб.: В типографии Иосафата Огризко, 1863. – Ч. 2. – 1098 с.

² Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Минская губерния: В 2 ч. / Сост. генерального штаба подполковник И. Зеленский. – СПб.: Печатано в военной типографии, 1864. – Ч. 2. – 696 с.

³ Опыт описания Могилёвской губернии: В 3 т. / Сост. А.С. Дембовецкий. – Могилёв: Типография Губернского правления, 1882 – 1884. Т. 1–3.

⁴ Витебская губерния: историко-географический и статистический обзор. / Сост. по программе и под ред. В.М. Долгорукова. – Витебск: Губернская типография, 1890. – 402 с. (Вып. 1: История. Природа. Население. Просвещение.)

⁵ Штукенберг И.Ф. Статистические труды: описание 21 губернии закавказского края, великого княжества Финляндского, царства Польского и Сибири с дополнением к предыдущим статьям и смесь: В 2 т. – СПб.: В типографии И.И. Глазунова и компании, 1860. – Т. 2. – 964 с.

⁶ Историческое обозрение пятидесятилетней деятельности министерства государственных имуществ 1837-1887: В 2 ч. – СПб.: В скоропечатне Яблонский и Перот, 1888. – Ч. 2: Попечительство. Поземельное устройство. – 562 с.

⁷ Готье Ю.В. Очерк истории землевладения в России. – Сергиев Посад: Типография И.И. Иванова, 1915. – 208 с.

⁸ Ратч В. Сведения о польском мятеже 1863 г. в Северо-Западной России. – Вильна: В типографии губернского правления, 1867. – 678 с.

⁹ Дружинин Н.М. Государственные крестьяне и реформа П.Д. Киселёва: В 2 т. / Акад. наук СССР. Ин-т истор. – М.-Л.: Изд-во Акад. наук СССР, 1946 – 1958. – Т. 1: Предпосылки и сущность реформы. – 1946. – 636 с.

¹⁰ Дружинин Н.М. Государственные крестьяне и реформа П.Д. Киселёва: В 2 т. / Акад. наук СССР. Ин-т истор. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1946 – 1958. – Т. 2: Реализация и последствия реформы. – 1958. – 620 с.

Т.А. Конюхава ў 1975 г. прысвяціла сваю манаграфію дзяржаўнай вёсцы Літвы і рэформе П.Дз. Кісялёва ў Віленскай і Ковенскай губернях¹¹. У 1986 г. В.Э. Загарульская абараніла дысертацыю па тэме «Реформа государственной деревни Беларуси (30-50-е гг. XIX в.)»¹².

Аднак, нягледзячы на з'яўленне значнай колькасці прац, яшчэ заставалася шмат пытанняў, амаль незакранутых даследчыкамі. Сярод гэтых пытанняў была і рэформа М.М. Мураўёва.

Сур'ёзнай спробай разгледзіць рэформу ў дзяржаўных маёмасцях 1857 – 1862 гг. на матэрыялах Віленскай і Ковенскай губерняў стала з'яўленне ў 1976 г. манаграфіі, адна з глаў якой была прысвечана «контррэформе». Пасля выхаду манаграфіі В.І. Неўпакоева рэформа М.М. Мураўёва была забыта амаль на два дзесяцігоддзі. Толькі ў 1996 г. выйшаў артыкул беларускага гісторыка В.П. Панюціча аб рэформах дзяржаўных сялян Беларусі ў канцы 50-х – 70-я гг. XIX ст.¹³ У гэтым жа годзе з'явіўся артыкул У.А. Сосны¹⁴, які ўпершыню ўвёў паняцце аб рэформе М.М. Мураўёва і ў навучальную літаратуру.

У 2002 г. у Маскве выйшла кніга «Собственность на землю в России», у якой маецца артыкул гісторыка М.Д. Далбілава, дзе закранаюцца і некаторыя праблемы «контррэформы»¹⁵.

Падчас рэформы М.М. Мураўёва былі праведзены адміністрацыйныя пераўтварэнні. Матэрыялы па гэтаму пытання можна прасачыць і ва ўжо згаданых навуковых працах М.М. Дружынiна, В.І. Неўпакоева, В.П. Панюціча, і ў кнізе Н.П. Ярошкіна.¹⁶

Пры вывучэнні пытанняў рэакцыі дзяржаўных сялян на рэформу М.М. Мураўёва 1857 – 1862 гг. і ўдзелу іх у паўстанні 1863 г. значнае месца займаюць даследаванні С.М. Байковай, В.Б. Бікулiча, А.Ф. Смірнова¹⁷.

Важнае месца для даследавання рэформы 1857 – 1862 гг. у дзяржаўнай вёсцы Беларусі займаюць біяграфічныя дадзеныя асноўных яе ажыццяўляльнікаў. Непасрэдным удзельнікам і ініцыятарам рэформы быў міністр дзяржаўных маёмасцей М.М. Мураўёў. Грунтоўных даследаванняў пра яго дзейнасць на гэтай пасадзе ў XX ст. не было. Праўда, на працягу гэтага стагоддзя мы прывыклі да адмоўных ацэнак яго дзейнасці. Тым не менш у

¹¹ Конюхова Т.А. Государственная деревня Литвы и реформа П.Д.Киселёва 1840-1857 гг. (Виленская и Ковенская губернии). – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1975. – 252 с.

¹² Загарульская О.Э. Реформа государственной деревни Белоруссии (30-50 гг. XIX в.): Дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.02, / Бел. гос. ун-т. – Минск, 1986. – 236 с.

¹³ Панюціч В. Рэформы дзяржаўных сялян Беларусі (канец 50-х – 70-я гг. XIX ст.). // Беларускі гістарычны часопіс. – 1996. – № 3. – С. 23-32.

¹⁴ Сосно В.А. Эвалюцыя дзяржаўных сялян на Беларусі ў другой трэці XIX ст. // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. – Сер. 3: Гісторыя. – 1996. – № 1. – С. 13-17.

¹⁵ Долбилов М.Д. Земельная собственность и освобождение крестьян. // Собственность на землю в России: история и современность. / Под общей ред. Д.Ф. Аяцкого. – М.: «Российская политическая энциклопедия», 2002. – С. 45-152.

¹⁶ Ерощкин Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: «Высшая школа», 1983. – 325 с.

¹⁷ Байкова С.М. К вопросу об участии крестьян Белоруссии в восстании 1863 г. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1961 г. – Рига: Изд-во Акад. наук Латвийской ССР, 1963. – С. 422-434. Бикулич В.Б. К вопросу об участии литовских крестьян в восстании 1863-1864 гг. // Революционная ситуация в России в 1859-1861 гг. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1963. – С. 115-143. Смирнов А.Ф. Восстание 1863 года в Литве и Белоруссии. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1963. – 392 с.

2004 г. у «Молодёжном военно-историческом журнале», які выходзіць у Санкт-Пецербургу, надрукаваны артыкул кандыдата філасофскіх навук С.В. Лебедзева, прысвечаны М.М. Мураўёву¹⁸. Тут зроблена спроба пакзаць як станоўчыя, так і адмоўныя бакі дзейнасці гэтага чалавека.

Яшчэ адной важнай асобай, якая мае дачыненне да рэформы 1857 – 1862 гг., з’яўляецца П.А. Валугеў. Пад час рэформы ён спачатку ў 1858 г. быў прызначаны дырэктарам II Дэпартаменту Міністэрства дзяржаўных маёмасцей, а ў 1859 г. яшчэ ўзначаліў і III Дэпартамент гэтага міністэрства, якое пазней было перайменавана ў Дэпартамент сельскай гаспадаркі. Біяграфію гэтага дзеяча апісаў П.А. Зайанчкоўскі ва ўводзінах да дзённіка П.А. Валугева¹⁹.

У *раздзеле 1.2. «Агляд крыніц» першай главы* падкрэсліваецца, што спецыфіка дысертацыі патрабавала прыцягнення шырокага кола крыніц, якія можна падзяліць на некалькі груп. Першую складаюць апублікаваныя крыніцы, якія дазваляюць скарыстаць некаторыя статыстычны матэрыял па тэме, а таксама даведацца, якія высновы адносна рэформы рабілі яе непасрэдня ўдзельнікі. Асноўную масу крыніц гэтага перыяду складаюць пастановы і распараджэнні, цыркулярныя прадпісанні, аб’явы і загады, што друкаваліся ў Часопісе Міністэрства дзяржаўных маёмасцей. Важнымі з’яўляюцца звесткі, прыведзеныя П. Прытковым, аб аброчных стацях у заходніх губернях, надрукаваныя ў гэтым жа часопісе, № 4 за 1859 г.²⁰ У наступным нумары міністэрскага выдання былі змешчаны правілы аб аддачы казённых фермерскіх угоддзяў і аброчных стаццей у арэнднае ўтрыманне ў Заходніх губернях, зацверджаныя міністрам дзяржаўных маёмасцей 20 сакавіка 1859 г.²¹

У 1860 г. у Часопісе Міністэрства дзяржаўных маёмасцей сваімі назіраннямі аб правядзенні люстрацыі і рэгуляванні казённымі маёнткамі падзяліўся чыноўнік С. Кавецкі²².

Адной з самых важных крыніц па рэформе з’яўляецца кніга са статыстычным аглядам дзяржаўных маёмасцей за 1858 г.²³

У XX ст. рэформа 1857 – 1862 гг. практычна была забыта гісторыкамі і дакументы па ёй амаль не публікаваліся ў хрэстаматых і зборніках дакументаў. Адшукаўся толькі адзін надрукаваны дакумент, які адносіцца да тэмы дысертацыі: «Ведомость о количестве земли у казённых крестьян Минской губернии и о величине уплачиваемого ими оброка в 1857 г.», змешчаны ў

¹⁸ Лебедев С.В. «Я не из тех Муравьевых, которых вешают...» // Молодёжный военно-исторический журнал. – 2004. – № 1. – С. 72-74.

¹⁹ Дневник П.А.Валугева, министра внутренних дел: В 2 т. / Акад. наук СССР; Под ред. П.А.Зайончковского. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1961 – 1964. – Т. 1: 1861. – 1964 г. – 422 с.

²⁰ Прытков П. Об оброчных статьях в Западных губерниях. // Журнал министерства государственных имуществ. – 1859. – № 4 – С. 61-72.

²¹ Правила об отдаче казённых фермерских угодий и оброчных статей в арендное содержание в Западных губерниях, утверждённые господином министром государственных имуществ 20 марта 1859 г. // ЖМГИ. – 1859. – № 5. – С. 15-20.

²² Кавецкий Ст. О люстрации и регулировании казённых имений. // ЖМГИ. – 1860. – № 4. – С. 237-274.

²³ Статистический обзор государственных имуществ за 1858 год. – СПб.: В типографии Министерства государственных имуществ, 1861. – 772 с.

зборніку дакументаў пра феадальную эпоху, сабраны савецкімі гісторыкамі, «Белоруссия в эпоху феодализма»²⁴.

Іншая сітуацыя з крыніцамі аб сялянскіх хваляваннях. Тэма класавай барацьбы цікавіла гісторыкаў на працягу ўсяго ХХ ст., менавіта таму праблем з матэрыяламі па гэтай тэме пры напісанні дысертацыі амаль не ўзнікала.

Асновай для напісання чацвёртай главы дысертацыі стаў шэраг зборнікаў, прысвечаных сялянскім хваляванням і паўстанню 1863 г., якія ўтрымліваюць у сабе архіўныя матэрыялы па дадзеных пытаннях²⁵. Таксама важныя звесткі пра ўдзел дзяржаўных сялян у паўстанні 1863 г. знаходзяцца ў кнізе, што складзена з твораў К. Каліноўскага і матэрыялаў аб ім «За нашу вольнасць»²⁶.

Другую групу крыніц складала мемуарная літаратура і, перш за ўсё, успаміны непасрэдных удзельнікаў падзей²⁷.

Неапублікаваныя крыніцы, выкарыстаныя ў дысертацыі, сканцэнтраваны ў двух беларускіх архівах: Нацыянальны гістрычны архіў Беларусі ў г. Мінску і Нацыянальны гістрычны архіў Беларусі ў г. Гродна. Шэраг дакументаў па тэме дысертацыі ўзяты з Расійскага дзяржаўнага гістарычнага архіва г. Санкт-Пецярбурга.

Акрамя таго, у аддзеле рэдкай кнігі і рукапісаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі выяўлена частка Дакладной запіскі стацкага саветніка Кейстут-Гедыміна аб землеўпарадкаванні і шляхах павелічэння даходаў у казённых маёнтках Мінскай, Магілёўскай і Віцебскай губерняў, дзе прыводзяцца

²⁴ Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: В 3 т. / Акад. наук БССР. Ин-т истор. – Минск: Изд-во Акад. наук БССР, 1961 – Т. 3: Воссоединение Белоруссии с Россией и её экономическое развитие в контексте XVIII – первой половине XIX века (1772 – 1862 гг.). / Под ред. В.В. Чепко, В.Н. Жигалова. – 497 с.

²⁵ Революционный подъём в Литве и Белоруссии в 1861 – 1862 гг.: Док. и материалы. / Под ред. В.Дьякова, В.Жигалова, Ю.Жюгжда и др. – М.: Изд-во «Наука», 1964. – 780 с. Крестьянское движение в 1827 – 1869 / Под ред. Г.Рейхберга. – М.: Гос. соц.-эконом. изд-во, 1931. – 164 с. (Вып. 1). Крестьянское движение в России в XIX – начале XX века: Сб. документов: В 2 т. / Под ред. Н.М.Дружинина. – М.: Изд-во соц.-эконом. литературы, 1963 – Т. 1: Крестьянское движение в России в 1857 – мае 1861 гг. / Под ред. С.Б.Окуня, К.В.Сивкова. – 1963. – 883 с. Крестьянское движение в России в XIX – начале XX века: Сб. документов В 2 т. / Под ред. Н.М.Дружинина. – М.: Изд-во соц.-эконом. литературы, 1964. – Т. 2: Крестьянское движение в России в 1861 – 1869 гг. / Под ред. Л.М.Иванова. – 1964. – 952 с. Восстание в Литве и Белоруссии 1863 – 1864 гг.: Док. и материалы. / Под ред. В.Дьякова, В.Жигалова, Ю.Жюгжда и др. – М.: Изд-во «Наука», 1965. – 647 с.

²⁶ Каліноўскі К. За нашу вольнасць. Творы, дакументы. / Уклад., прадм., паслясл. і камет. Г. Кісялёва. – Мінск: «Беларускі кнігазбор», 1999. – 464 с.

²⁷ Муравьёв М.Н. Записки об управлении Северо-Западным краем и об усмирении в нём мятежа 1863-1866 гг. // Русская старина. – 1882-1884 – Т. 36-42. Муравьёв М.Н. Четыре политические записки графа Михаила Николаевича Муравьёва-Виленского. // Русский архив. – 1885. – Т. 2. – С. 161-199. Дневник П.А.Валуева, министра внутренних дел: В 2 т. / Акад. наук СССР; Под ред. П.А.Зайончковского. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1961 – 1964. – Т. 1: 1861-1964 г. – 422 с. Сердюков И.И. Автобиографическая записка И.И. Сердюкова. // Киевская старина. – 1896. – Т. 55. – № 12. – С. 337-373. Щербин М.П. Воспоминания. // Русский архив. – 1876. – Т. 3. – № 11. – С. 285-313. Березин Н. Восемь лет в Северо-Западном крае. Воспоминания бывшего мирового посредника. // Русский вестник. – 1896. – Т. 242. – № 1. – С. 139-157. Полевой Н.К. Два года, -- 1864 и 1865, из истории крестьянского дела в Минской губернии. // Русская старина. – 1910. – Т. 141. – № 2. – С. 247-270. Ягмин А. Воспоминания польского повстанца 1863 года. // Исторический вестник. – 1892. – Т. 49. – № 9. – С. 74-98. Захарьин И.Н. Воспоминания о службе в Белоруссии 1864-1870 гг. (из воспоминаний мирового посредника). // Исторический вестник. – 1884 – Т. 16. – № 4. – С. 56-95.

статыстычныя дадзеныя і робяцца прапановы па землеўпарадкаванню падчас рэформы²⁸.

Такім чынам, аналіз гістарыяграфіі па праблеме рэформы М.М. Мураўёва ў дзяржаўнай вёсцы Беларусі 1857 – 1862 гг. паказвае, што аказаліся акрэсленымі толькі асноўныя контуры гэтай праблемы, і зроблены пераважна аднабаковыя высновы, што рэформа прынесла толькі разарэнне дзяржаўным маёмасцям і казённым сялянам. Нават у Энцыклапедыі гісторыі Беларусі і ў трохтомным выданні па гісторыі сялянства Беларусі дадзеная рэформа не згадваецца. Усё вышэй прыведзенае дазваляе гаварыць аб наяўнасці, з аднаго боку, істотнага «прабелу» ў даследаванні дзяржаўных сялян, а з другога – аб рэальных магчымасцях да яго ліквідацыі.

У другой главе «*Падрыхтоўка рэформы ў дзяржаўнай вёсцы Беларусі (1857 – 1859 гг.)*» разглядаецца працэс падрыхтоўкі рэформы і паказаны ўмовы, у якіх яе праводзілі.

У раздзеле 2.1. «*Адміністрацыйныя пераўтварэнні пад час рэформы*» канстатуецца, што 26 снежня 1837 г. было створана Міністэрства дзяржаўных маёмасцей. Гэта міністэрства кіравала дзяржаўнымі сялянамі, казённымі маёмасцямі, а таксама ажыццяўляла «апякунства» над удасканалваннямі ў галіне сельскай гаспадаркі. Апарат Міністэрства складаўся з міністра, савета, канцылярыі, чатырох дэпартаментуў. З 1838 г. на Беларусі існавала трох’ярусная сістэма кіравання: губернскай палаче падпарадкоўвалася акруговая ўправа, а той, у сваю чаргу, сельскае ўпраўленне. Так выглядала адміністрацыйнае кіраванне на момант прызначэння М.М. Мураўёва міністрам дзяржаўных маёмасцей, які добра ведаў заходнія губерні. Адным з метадаў павелічэння даходаў з дзяржаўных маёмасцей ён бачыў у скарачэнні адміністрацыйнага апарату. Найбольш простым з гэтых мерапрыемстваў было спрашчэнне структуры мясцовага кіравання. 28 кастрычніка 1859 г. быў апублікаваны закон аб скасаванні сельскіх упраў і аб сканцэнтраванні непасрэднай улады над сялянамі ў валасных управах. Аднак рэформа ў адміністрацыйнай сферы мела фіскальныя мэты. У Беларусі, Правабярэжнай Украіне і Літве ў дзяржаўнай вёсцы захоўваліся органы сялянскага кіравання, якія і пачалі ліквідаваць напачатку рэформы. Пачалася ліквідацыя і другога яруса мясцовай адміністрацыі – інстытута акруговых начальнікаў. Але ўжо ў 1859 г. было прызнана немагчымым знішчыць сістэму непасрэднага нагляду над сялянамі. У 1860 г. ліквідацыя акруговых упраў была спынена. У 1858 г. акруговыя ўправы ў выглядзе вопыту былі скасаваны толькі ў адной Мінскай губерні, а сельскія грамады былі падпарадкаваны непасрэдна палаче дзяржаўных маёмасцей. У астатніх губернях Правабярэжнай Украіны, Літвы і Беларусі, дзе існавала трох’ярусная сістэма кіравання, былі захаваны сельскія органы, аднак па свайму складу, функцыях і тэрытарыяльнаму ахопу яны адпавядалі валасным органам ва ўнутраных расійскіх губернях. Адначасова ў сувязі са скасаваннем сельскіх і акруговых упраў М.М. Мураўёў пашырыў правы

²⁸ Кейстут-Гедимин, статский советник. Докладная записка о землеупорядочении и путях увеличения доходов в казённых имениях Минской, Могилёвской и Витебской губерний. – Б.м.–Б.г., 1861. – 10 л. Капец А. Заметка о лесах Могилёвской губернии. // ЖМГИ. – 1864. – № 9. С. – 195-196.

губернскіх Палат, абмежаваў прынцып іх калегіяльнасці ў вырашэнні бягучых пытанняў і даў упраўляючым больш шырокія адміністрацыйныя паўнамоцтвы за кошт судовых функцый. Акрамя таго, было істотна скарачана пісьмаводства. Скарачаючы мясцовую сістэму адміністрацыі, М.М. Мураўёў тым самым наносіў удар па сельскай адміністрацыйнай супольнасці. Матэрыяльныя выгады ад гэтага закона былі невялікія. Аднак ліквідацыя сельскіх супольнасцей выклікала масавае незадавальненне дзяржаўнай вёскі – сяляне даражылі традыцыйным правам калектыўна абмяркоўваць гаспадарчыя і адміністрацыйныя пытанні свайго жыцця.

Такім чынам, першачарговай задачай М.М. Мураўёва было пераўтварэнне адміністрацыйнага апарату кіравання. Асноўным мерапрыемствам у гэтым кірунку ён бачыў скарачэнне чыноўніцкага апарату і расходаў на яго ўтрыманне. Аднак у выніку праведзенай адміністрацыйнай рэформы скарацілася мясцовае сельскае самакіраванне, а на чыноўніцкі апарат павятовага і губернскага ўзроўню працягвалі выдзяляць вялікія грошы. Браць гэтыя сумы прыходзілася менавіта з мясцовых сялян. У выніку адміністрацыйны пераўтварэнні ў дзяржаўнай вёсцы Беларусі 1857 г. сябе не апраўдалі, а таму гэтую частку рэформы можна лічыць амаль праваленай.

У раздзеле 2.2. «Падрыхтоўка і правядзенне паверачнай люстрацыі» аўтар канцэнтруе ўвагу на заканадаўчай базе плануемай рэформы.

Памешчыцкае саслоўе бачыла ў папярэдняй рэформе, праведзенай П.Дз. Кісялёвым, замах на свае прэагатывы, што выклікала іх супраціўленне. Хоць для сялян адбылося значнае зніжэнне павіннаснага прыгнёту, аднак заставалася вострай праблема малазямелля. Разумеючы неабходнасць наладзіць сельскую гаспадарку ў казённых маёнтках, Міністэрства прызнала неабходным правесці паверку люстрацыі ў казённых маёнтках заходніх губерняў, якая распачалася з 1858 г. Мэтай гэтых дзеянняў было стварыць з вольных зямель, што аддаваліся ў арэнду сялянам, фермерскія гаспадаркі. М.М. Мураўёў рэзка крытыкаваў пераўтварэнні свайго папярэдніка перш за ўсё за ліквідацыю фальваркаў і зніжэнне павіннаснага прыгнёту, таму і падставы паверачнай люстрацыі былі карэнным чынам перагледжаны 4 снежня 1857 г. Паколькі ён быў зацікаўлены ў выяўленні адмоўных бакоў рэформы свайго папярэдніка, была назначана новая рэвізія дзяржаўных маёмасцей 1858 – 1859 гг. Літвы і Беларусі. Рэвізавалі іх калежскі асэсар Плансон (Віленская, Ковенская і Гродзенская губерні) і стацкі саветнік Кейстут-Гедымін (Мінская, Магілёўская і Віцебская губерні). Тады ж II Дэпартамент Міністэрства дзяржаўных маёмасцей выдаў загад Палатам заходніх губерняў падвесці вынікі папярэдняй люстрацыі (г. зн. да 1856 г.). Гэтыя дадзеныя належыла вярнуць у Міністэрства не пазней 20 лютага 1858 г. Матэрыялы рэвізіі адлюстроўвалі стан, у якім апынулася дзяржаўная вёска заходніх губерняў у выніку рэформы П.Дз. Кісялёва. Рэвізоры лічылі, што аграрны бок рэформы П.Дз. Кісялёва, не задаволіўшы сялян, не забяспечыў і дзяржаўных інтарэсаў. Ліквідацыя фальваркаў не знішчыла малазямелля. Кейстут-Гедымін меркаваў, што дзяржаўныя землі знаходзяцца ў дрэнным становішчы з-за няправільнага іх даглядання, былі парушаны правы сялян на зямлю, якой яны карысталіся. Рэзкай крытыцы падвергся і парадак ураўняльнага

перадзелу зямлі, які суправаджаўся ўтварэннем новых цягл і надзяленнем зямлёй агароднікаў і бабылёў. Адзначалася, што, праведзеная фармальна і не да канца, люстрацыя прывяла да таго, што за розныя па велічыні і якасці надзелы, якія фактычна знаходзіліся ў карыстанні сялян, аброк па люстрацыйных інвентарах спаганяўся ў роўнай ступені. Гэта ставіла маламоцныя сялянскія гаспадаркі ў даволі цяжкае становішча. Аднак рэвізоры шукалі выйсце не ў паслядоўнай ліквідацыі феадальна-прыгонніцкай сістэмы, а ў далейшым яе ўдасканалванні праз рэстаўрацыі фальваркаў і арэнды. 11 сакавіка 1858 г. М.М. Мураўёў стварыў Камітэт для абмеркавання пытанняў аб упарадкаванні казённых маёнткаў у заходніх губернях, на чале яго стаў П.А. Валугеў. У Камітэце П.А. Валугева было пастаўлена пытанне аб прымяненні ў заходніх губернях сістэмы кадастра. Камітэт намеціў меры выпраўлення недавальняючага размеркавання зямель па папярэдняй люстрацыі і ўмовы перадачы ферм у арэнду, а таксама прыняў шэраг іншых рэкамендацый па асобных пытаннях; прапанаваў: аб'яднаць запасныя, вакантныя і іншыя ўчасткі, уключаючы грамадскую ворыўную зямлю, у суцэльныя прасторы і, адводзячы іх пад арэндныя фермы, для здачы з таргоў.

Такім чынам, можна сказаць, што паверачная люстрацыя стала адным з самых дадатных момантаў рэформы, бо дазволіла пабачыць сапраўднае становішча дзяржаўнай вёскі і намеціць асноўныя меры па ліквідацыі негатыўных праяў у яе развіцці.

Глава трэцяя дысертацыі «*Правядзенне рэформы ў дзяржаўнай вёсцы Беларусі (1858 – 1862 гг.)*» раскрывае асноўныя дзеянні рэформы і паказвае яе вынікі.

У *раздзеле 3.1. «Утварэнне ферм»* праводзіцца падрабязны аналіз гэтага працэсу.

Пасля рэформы П.Дз. Кісялёва заставалася вострай праблема малазямелля. На гэтых падставах у 1860 годзе пачалося ўвядзенне ў дзеянне зацверджаных Міністэрствам дзяржаўных маёмасцей паверачналюстрацыйных інвентароў. У склад фермаў павінны былі ўвайсці былыя фальваркі, хутарскія гаспадаркі і часткі надзельных зямель, якія былі асвоены сялянамі. У выніку пасля далучэння значнай часткі запасных і вакантных надзелаў, зарослых лесам, да лясных дач, са сканцэнтраваннем іншых зямель, па магчымасці, у суцэльныя прасторы ў Мінскай, Магілёўскай і Віцебскай губернях было ўтворана 366 ферм. У Гродзенскай губерні ўтворана 337 ферм. Сканцэнтраваны ў фермерскіх гаспадарках усе вытворчыя сілы маёнтка, Міністэрства прызнала неабходным увесці новы парадак у карыстанні гэтымі стацыямі. У 1859 г. былі выдадзены новыя правілы, заснаваныя на пачатках захоўвання ўзаемных выгад казны і арандатараў і паступовага ўзвышэння даходаў дзяржавы шляхам паляпшэння ўсіх галін сельскай прамысловасці. Каб стымуляваць арандатараў да ўкладання ў ўдасканалванне гаспадаркі, тэрмін арэнднага ўтрымання фермаў павялічваўся да 48 год. Здымшчык быў абавязаны па заканчэнні кожных 12 год утрымання павялічваць першапачатковую плату спачатку на 10, потым на 20 і затым на 30 працэнтаў. На аснове правіл аб перадачы фермаў у арэнду 14 жніўня 1859 г. упраўленне дзяржаўных маёмасцей даручыла Палаце аддаць арэндныя фермы ва ўтрыманне з таргоў у адпаведнасці з паверачнымі інвентарамі. Міністэрства

абавязвала ўтрымальнікаў на працягу кантрактнага тэрміну прывесці ферму да канчатковага ўпарадкавання. У апошні год утрымання Палата дзяржаўных маёмасцей правярала стан фермы. Пасля ўтварэння фермаў і прыняцця нарматыўных дакументаў для перадачы іх у арэнднае ўтрыманне пачалі друкавацца паведамленні аб маючыхся адбыццях таргах на фермы і аброчныя стаянкі. Працэс утварэння і аддачы ферм ва ўтрыманне расцягнуўся на 1858 – 1862 гг. Адрасу ж з’явіліся і цяжкасці: цэны на фермы былі большыя, чым налічаны па паверцы іх даход. Асноўнымі ўласнікамі лепшых зямель станавіліся памешчыкі і рознага роду чыноўнікі. Сяляне не здолелі ўносіць тэя сумы, якія патрабаваліся за такія фермы. Менавіта зыходзячы з гэтых абставін, на працягу 1858 – 1859 гг. амаль поўнасцю былі адноўлены фальваркі, якія яшчэ існавалі да рэформы П.Дз. Кісялёва. Аднак завышаны кошт на арэндныя фермы перашкаджаў хуткаму развіццю гэтага працэсу. У выніку сяляне аказваліся вымушанымі ісці ў адпрацовачную кабалу да новых, а нярэдка і старых арандатараў.

У *раздзеле 3.2. «Плацёжная і падатковая сістэма падчас правядзення рэформы М.М. Мураўёва»* так, як і ў папярэднім раздзеле, ажыццяўляецца аналіз шматлікага статыстычнага матэрыялу.

Палаты дзяржаўных маёмасцей у 1860 г. заняліся раскладкай павышанага аброка. Абапіраючыся на падрыхтаваную ў ходзе люстрацыі «сярэднескладзеную ацэнку надзелаў кожнага разрада», прыбаўлялі да яе адпаведны працэнт. Аднак II Дэпартамент патрабаваў увесці новы павышаны аброк у дзеянне з пачатку 1861 г., не чакаючы канчатковага зацвярджэння новай раскладкі. Аброк жа налічваўся па дадзеных паверачнай люстрацыі. II Дэпартамент патрабаваў спагнаць увесь «узвышаны аброк» за першую палову 1861 г., не чакаючы «змяненняў нарэзкі сялянскіх надзелаў». Аднак адвядзенне новых надзельных зямель сялянам не было завершана і да вясны 1862 г. За неадвядзення ў фактычнае карыстанне землі з сялян спаганяліся значныя аброчныя плацяжы.

Найбольш высокімі аброкамі былі абкладзены маёнкі, якія знаходзіліся блізка да рынкаў збыту. На прыкладзе дадзеных па Гродзенскай губерні назіралася наступнае становішча: вышэйшая ацэнка давалася, калі да бліжэйшага пункту збыту сельскагаспадарчых вырабаў адлегласць была меней 20 вёрст, а ніжэйшая – калі болей 30 вёрст.

Наогул па дзевяці Заходніх губернях аброк павысіўся на 22%, у пяці беларускіх губернях пазямельны аброк у сярэднім на дзесяціну надзельнай зямлі дзяржаўных сялян павялічыўся з 48,3 – 74,2 кап. да 75 – 93 кап. у залежнасці ад губерні. Аброчныя плацяжы на зямлю ў гэтых губернях узраслі на 84,6%. Такое значнае павелічэнне аброка рабіла яго непасільным для сялян. Урад вымушаны быў унесці папраўкі ў першапачатковыя разлікі.

У выніку рэформы становішча дзяржаўных сялян азначанага рэгіёна прыкметна пагоршылася. Само Міністэрства дзяржаўных маёмасцей ацэньвала, што аброк з сялян вылічаны значна вышэй папярэдняга, але абкладзены ім сяляне не былі з прычыны таго, што была прызнана немагчымасць іх выплаты, а ўзамен

гэтага было зроблена нязначная надбаўка на аброкі па папярэдняму вылічэнню, а менавіта на працягу 1860 і 1861 гг. аброкі ўзвышаны на 19%.

У чацвёртай главе «Грамадска-палітычны рух падчас правядзення рэформы М.М. Мураўёва і пасля яе завяршэння (канец 50-х – сярэдзіна 60-х гг. XIX ст.)» даецца аналіз таго, якое было ў гэты перыяд сацыяльна-палітычнае становішча ўвогуле ў Расійскім грамадстве, як гэта ўплывала ў першую чаргу на сялян.

У 1859 – 1861 гг. у Расіі склалася напружаная сацыяльная сітуацыя, што паўплывала на ўзмацненне сялянскіх хваляванняў і на беларускіх землях. Рэформа 1857 – 1862 гг. выклікала незадаволенасць як з боку прывілеяваных саслоўяў, так і сялян: за валоданне землямі спрачаліся мясцовыя памешчыкі, безземельная шляхта, мясцовыя ваенныя і чыноўнікі, а таксама сялянства. Становішча апошніх падчас рэформы М.М. Мураўёва пагоршылася, што і выклікала іх рэакцыю. З другой паловы 50-х гг. XIX ст. рэзка ўзрастае колькасць выпадкаў хваляванняў сялян. Асноўнымі формамі барацьбы ў гэты час былі прашэнні, скаргі, адказ падпарадкоўвацца арандатарам і г.д. А ўжо ў пачатку 60-х гг. яны пачынаюць весці і актыўныя дзеянні. У 1861 г., напрыклад, войскі прыходзілася выклікаць на кожнае другое хваляванне. Аднак гэты рух заставаўся стыхійным, разрозненым і неарганізаваным.

Незавершанасць рэформы М.М. Мураўёва выклікала далейшае абвастрэнне сацыяльнай барацьбы як у грамадстве ўвогуле, так і ў дзяржаўнай вёсцы Беларусі і Літвы ў прыватнасці. Наступствы менавіта гэтай рэформы паўплывалі на тое, што дзяржаўныя сяляне ўцягнуліся ў масавыя хваляванні падчас паўстання 1863 г. Рэакцыя дваранскага саслоўя і чыноўнікаў краю на рэформу была больш арганізаванай і ідэалагічна падрыхтаванай. Усё гэта садзейнічала і ўздыму польскага нацыянальна-вызваленчага руху. Новая хваля напружанасці ўзнялася паўстаннем 1863 г. у Польшчы, Літве і Беларусі. Аднак сяляне толькі часткова падтрымалі гэтыя падзеі, а месцамі нават дапамагалі ў падаўленні паўстання. Гэта менш датычылася дзяржаўных сялян, якіх прыгнятлі арандатары (прадстаўнікі розных сацыяльных груп, і не заўсёды шляхта). Таму сярод сялян-паўстанцаў большасць складалі менавіта дзяржаўныя. А паўстанне 1863 г. не перарасло ў рэвалюцыю, бо не насіла сялянскі характар. Удзел у паўстанні арандатараў казённых зямель (мясцовага паходжання) яшчэ больш выклікала недавер царскага ўрада, і ён быў вымушаны правесці рэформу 1867 г.

Пасля падаўлення паўстання 1863 г. назіраўся рэзкі спад сялянскіх хваляванняў, да 1-2 у год, агульнай напружанасці яны ўжо не выклікалі.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

На аснове аналізу праведзенай рэформы можна зрабіць наступныя высновы:

1. Цэнтральнае месца ў працэсе пераходу да новых вытворчых адносін адыграла ў канцы 50-х – пачатку 60-х гг. XIX ст. сялянскае пытанне. Імкнучыся паменшыць вастрыву крызісу, урад ішоў на рэформы. Найбольш вядомай рэформай гэтага часу прынята лічыць адмену прыгоннага права. Аднак яна не закранала дзяржаўных сялян, бо ў дзяржаўнай вёсцы з 1857 г. ужо ішла рэформа, якую распачаў

міністр дзяржаўных маёмасцей граф М.М. Мураўёў. М.М. Мураўёў сваю рэформу пачаў з адміністрацыйных перамен, што было звязана з неабходнасцю стварыць спрыяльныя ўмовы для далейшых эканамічных пераўтварэнняў – гэта значыць скараціць чыноўніцкі апарат і знізіць фінансавыя выплаты на яго ўтрыманне, а таксама спрасціць сістэму кіравання дзяржаўнымі маёмасцямі на месцах. Нягледзячы на тое, што М.М. Мураўёў добра ведаў становішча ў заходніх губернях Расійскай імперыі, бо працяглы час займаў кіруючыя пасады ў некаторых беларускіх губернях, пайшоў ён з прычын сваіх сацыяльна-класавых поглядаў не па шляху ліквідацыі валасных органаў улады, а сельскага самакіравання. Гэтыя дзеянні нанеслі вялікую шкоду сельскаму кіраванню. У сёлах засталіся толькі старасты, якія падпарадкоўваліся валасным уладам, а тыя, у сваю чаргу, чыноўнікам ад казны. Акруговае кіраванне было ліквідавана толькі ў Мінскай губерні, як эксперымент, а ў астатніх губернях пакінута да канца рэформы. Матэрыяльныя выгады такіх пераўтварэнняў былі нязначныя, а шкода сялянскаму самакіраванню была нанесена вялікая [10, 11, 13].

2. Паверачная люстрацыя, распачатая П.Дз. Кісялёвым, карэнным чынам была перагледжана новым міністрам: зацікаўлены ў выяўленні адмоўных бакоў рэформы свайго папярэдніка, ён назначае новую рэвізію дзяржаўных маёмасцей у дзевяці заходніх губернях (Літва, Беларусь і Правабярэжная Украіна). Галоўнымі задачамі паверачнай люстрацыі былі пераацэнка і перапамеркаванне казённых зямель, а таксама вылічэнне новага пазямельнага даходу з мэтай большага прыбытку ў казну з дзяржаўных маёмасцей. Атрыманыя ад гэтых дзеянняў матэрыялы адлюстроўвалі стан дзяржаўнай вёскі: адбылося разбурэнне фальваркава-арэнднай сістэмы і ўтварэнне дробных стаццей, здаваўшыхся ў арэнду асобна, што змяншала прыбытак ад іх у казну; назіралася цераспаласнасць; за розныя па велічыні і якасці землі з сялян спаганяўся аднолькавы аброк, з-за чаго павялічваліся нядоімкі; рэвізоры канстатавалі факты парушэння праў сялян на зямлю, якой яны карысталіся. А таксама рэвізоры намерзілі асноўныя мерапрыемствы мяркуемай рэформы: усе землі аб'яднаць у суцэльныя прасторы, аднесці да іх дробныя гаспадаркі і асобныя бліжэйшыя аброчныя стацці, каб утварыць арэндныя фермы для развіцця на іх капіталістычна-прадпрымальніцкай дзейнасці; фермы прапанавалася аддаваць у арэнду пераважна з таргоў, і дапускаць на іх у першую чаргу прадстаўнікоў вышэйшых саслоўяў; пераглядзець прынцыпы налічэння аброкаў на сялян і дапусціць замену іх натуральнымі павіннасцямі на карысць арандатараў [4, 8, 9, 10, 11, 12].

3. Галоўнымі мерапрыемствамі рэформы 1857 – 1862 гг. было зямельнае перапамеркаванне. Адразу ж пасля завяршэння паверачнай люстрацыі пачаўся пераход да фермерскай гаспадаркі: у чатырох беларускіх губернях было ўтворана на працягу 1858 – 1862 гг. 703 фермы. Тут жа з'явіліся і цяжкасці. На большасць ферм кошты былі значна завышаны, прыкладна на 23 %. Сяляне амаль не маглі прымаць удзел у таргах на лепшыя гаспадаркі з прычыны непараўнальна горшага ў супастаўленні з вышэйшымі саслоўямі матэрыяльнага становішча, імі было ўзята ва ўтрыманне прыкладна толькі 17 % усёй дзяржаўнай зямлі. На працягу 1858 – 1861 гг. прыходзілася некалькі разоў пераглядаць структуру ўтвораных ферм і праводзіць на іх паўторныя таргі – прыкладна 62 % ферм з першага разу не ўдавалася затаргаваць, і прыходзілася праводзіць іх новую пераацэнку. Усё гэта патрабавала дадатковых

сродкаў, што таксама пагаршала становішча дзяржаўнай вёскі. У выніку гэтых мерапрыемстваў былі праведзены значныя зямельныя пераўтварэнні, якія прывялі да змяншэння надзелаў сялян, а прыгнёт іх узмацніўся [2, 7, 9, 10, 11, 12].

4. Асноўнай мэтай рэформы М.М. Мураўёва было пры захаванні эксплуатацыі дзяржаўных сялян падняцце даходаў казны. Дзеля гэтага патрабавалася павелічэнне аброчных падаткаў і плацяжоў з дзяржаўных маёмасцей. Такое павелічэнне адбывалася на працягу 1859 – 1861 гг. і стала для дзяржаўных сялян вялікім цяжарам. Першапачатковае ўзвышэнне на беларускіх землях было намечана на 55 % у параўнанні з падаткамі па папярэдняй люстрацыі. Аднак ужо к канцу 1860 г. стала зразумела, што такія выплаты сялянам не пацягнуць. Запозычанасці іх павялічыліся ў параўнанні з 1858 г. прыкладна на 36 %. У 1861 г. Міністэрства дзяржаўных маёмасцей вымушана было прызнаць немэтазгоднасць такога становішча і перагледзець сумы выплат. Аброчныя плацяжы і падаткі былі зніжаны: у параўнанні з першай люстрацыяй яны былі вышэй на 19 %. Аднак і гэтыя сумы былі дастаткова вялікімі. Такія мерапрыемствы прывялі да пагаршэння становішча дзяржаўнай вёскі: з яе былі «выцягнуты» ўсе сродкі, што «затармазіла» яе далейшае развіццё [1, 6, 7, 9, 10, 11, 12].

5. Пад уздзеяннем пагаршэння эканамічнага становішча і пад уплывам напружанай сацыяльнай сітуацыі, якая склалася ў Расійскай імперыі ў 1859 – 1862 гг., павялічылася колькасць сялянскіх хваляванняў у Беларусі, прыкладна ў 10 разоў. Аднак пры ўсёй сваёй упартасці і сіле гэты рух быў разрознены і недастаткова арганізаваны. Амаль на кожнае другое хваляванне прыходзілася выклікаць войскі, толькі з дапамогай якіх іх станавілася магчымым падавіць. Пасля 1861 г. рух дзяржаўных сялян зліваецца з рухам памешчыцкіх сялян. Аднак менавіта рэформа М.М. Мураўёва паўплывала на далейшае абвастранне сацыяльнай барацьбы ў маёнтках, якія належалі казне. Незадаволенасць аграрнымі мерапрыемствамі, праведзенымі ў 1857 – 1862 гг., прыцягнулі дзяржаўных сялян да барацьбы супраць арандатараў і непасрэдна дзяржавы, а таксама гэтая рэформа падштурхнула дзяржаўных сялян да ўдзелу ў паўстанні 1863 г. Падчас паўстання была высветлена прыхільнасць да яго большай часткі арандатараў, якія прынялі ўдзел у паўстанні. Гэты момант стаў вырашальным у лёсе дзяржаўнай вёскі. Таму пасля паўстання ўрад пайшоў на правядзенне яшчэ адной рэформы, у якой быў перагледжаны асноўны накірунак рэформы 1857 – 1862 гг. (павелічэнне прыбытку казны за кошт сялян) і праведзена шэраг новых пераўтварэнняў.

Так, ставячы, па сутнасці, прагрэсіўную задачу – ліквідаваць цараспалоснасць, перавесці эканоміку дзяржаўных маёмасцей да капіталістычных адносін і павялічыць прыбыткі ў казну, рэформа М.М. Мураўёва з прычыны таго, што яе ініцыятар быў прыхільнікам захавання прыгоннай сістэмы, вырашала яе не на карысць сялянскаму землекарыстанню. А наступствы ад дрэннага арэнднага кіравання назіраліся ў дзяржаўнай вёсцы яшчэ на працягу дзесяцігоддзяў [3, 5, 7, 9, 10, 11, 12].

СПІС АПУБЛІКАВАННЫХ АЎТАРАМ РАБОТ ПА ТЭМЕ ДЫСЕРТАЦЫІ

Артыкулы ў рэцэнзуемых навуковых часопісах і зборніках:

1. Ефімовіч А.В. Змяненні ў налічэннях падаткаў і плацяжоў падчас рэформы М.М. Мураўёва 1857 – 1862 гг. // Беларусский экономический журнал. – 2004. – № 3. – С. 102-109.
2. Ефімовіч А.В. Утварэнне фермаў у казённых землях і аддача іх у арэнду ў 1859 – 1861 гг. // Веснік Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта – 2004. – № 2(11). – С. 42-46.
3. Ефімовіч А.В. Хваляванні дзяржаўных сялян на беларускіх землях у канцы 50-х – пачатку 60-х гг. XIX ст. // Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А. Куляшова. – 2005. – № 1(20). – С. 22-26.
4. Ефімовіч А.В. Падрыхтоўка і правядзенне паверачнай люстрацыі // Філасофія. Культура. Общество: Сб. трудов молодых учёных и аспирантов: В 2 ч. / Под ред. Н.С. Шашкевича, В.С. Кошелева и др. – Минск: Изд-во РИВШ БГУ, 2004. – Вып. 4. – Ч.1: Філасофія і культуралогія. Історыя. – С. 122 – 128.
5. Ефімовіч А.В. Рэакцыя дзяржаўных сялян на рэформу М.М. Мураўёва 1857 – 1862 гг. // Філасофія. Культура. Общество: Сборник трудов молодых учёных и аспирантов. В 2 ч. – Вып. 5. – Ч. 1: Філасофія і культуралогія. Історыя. – Мн.: РИВШ, 2005. – С. 141-147.

Тэзісы дакладаў і матэрыялы канферэнцый:

6. Ефімовіч А.В. Аброчныя плацяжы пад час рэформы М.М. Мураўёва ў дзяржаўнай вёсцы // Нацыянальная эканоміка Рэспублікі Беларусь: праблемы і перспектывы развіцця: Матэрыялы респ. науч. студ. конф. Минск, 29-30 апреля 2004 г. – Мн.: БГЭУ, 2004. – С. 240-241.
7. Ефімовіч А.В. Контррэформа ў дзяржаўнай вёсцы Беларусі ў 1857 – 1862 гг.: праблема цэласнасці гістарычнага працэсу // Чалавек, культура, цывілізацыя: праблема історычнага выбара: Сб. матэрыялаў науч. конф. молодых учёных и аспирантов, Минск, 3 апреля 2003 г. / РИВШ БГУ. – Минск, 2003. – С. 71-72.
8. Ефімовіч А.В. Паверачная люстрацыя ў дзяржаўных маёнтках беларускай вёскі ў 1857 – 1862 гг. як састаўная частка гісторыі Беларусі новага часу // Історыя і культура Еўропы в контексте становлення і развіцця рэгіянальных цывілізацый і культур: актуальныя праблемы из історычнага прошлага і савременности: Матэрыялы міжнарод. науч.-теоретич. конф., Витебск, 30-31 октября 2003 г. / Витебский гос. ун-т им. П.М. Машерова. – Витебск, 2003. – С. 135-136.
9. Ефімовіч А.В. Пераход да капіталізму ў дзяржаўнай вёсцы – актуальнае пытанне сучаснай гістарычнай навукі // Куляшоўскія чытанні: Матэрыялы міжнар. навук. канф., Магілёў, 11-12 снежня 2003 г.: Тэзісы дакладаў: У 2 ч. / Магілёўскі дзярж. ун-т ім. А.А. Куляшова. Пад рэд. Я.Р. Рыера, Л.А. Леўскай і інш. – Магілёў, 2004. – Ч. 2. – С. 123-125.

- 10.Ефімовіч А.В. Правядзенне контррэформы ў дзяржаўнай вёсцы Магілёўскай губерні ў 1857 – 1862 гг. // Гісторыя Магілёва: мінулае і сучаснасць: Зб. навук. прац удзельнікаў Трэцяй Міжнар. навук. канф. «Гісторыя Магілёва: мінулае і сучаснасць» Магілёў, 22-23 мая 2003 г.: У 2 ч. / Магілёўскі дзярж. ун-т харчавання. Пад рэд. Я.Р. Рыера, Ю.М. Бубнава. – Магілёў, 2003. – Ч. 1. – С. 194-200.
- 11.Ефімовіч А.В. Правядзенне контррэформы ў дзяржаўнай вёсцы Рэчыцкага павета ў 1857 – 1862 гг. // Чацвёртыя Міжнародныя Доўнараўскія чытанні (Рэчыца, 18-19 верасня 2003 г.): У 2 ч. / Рэд. кал.: В.М. Лебедзева (адк. рэд.) і інш. – Гомель: УА «ГДУ імя Ф. Скарыны», 2004. – Ч. 2: Рэчыца ў часе і прасторы: 790 год заснавання горада. – С. 90-100.
- 12.Ефімовіч А.В. Стан і магчымасці даследавання рэформы 1857 – 1862 гг. у дзяржаўнай вёсцы Беларусі // Великие преобразователи естествознания: Жорес Алфёров. XX юбилейные международные чтения: Тезисы докл. 24-25 ноября 2004 г. – Мн.: БГУИР, 2004. – С. 230-232.
- 13.Ефимович Е.В. Административные преобразования во время реформы в государственной деревне Беларуси 1857 – 1862 гг. // Фундаментальные и прикладные исследования в системе образования: Материалы 3-й Международной научно-прак. конференции. Ч. 2 / Отв. ред. Н.Н. Болдырев. – Тамбов: Першина, 2005. – С. 249-252.

РЭЗІЮМЭ

Ефімовіч Алена Васільеўна

Рэформа М.М. Мураўёва ў дзяржаўнай вёсцы Беларусі 1857 – 1862 гг.

Ключавыя словы: арандатар, дзяржаўныя сяляне, казённыя землі, люстрацыя, міністэрства дзяржаўных маёмасцей, аброчныя стаці, палата дзяржаўных маёмасцей, сельская грамада, ферма, кадастр.

Аб’ектам даследавання з’яўляецца сацыяльна-эканамічнае развіццё Беларусі пераходнага ад феадальных да капіталістычных адносін перыяду.

Прадмет даследавання: рэформа 1857 – 1862 гг. у дзяржаўнай вёсцы Беларусі і яе ўплыў на сацыяльна-эканамічнае развіццё гэтых губерняў.

Мэта работы: выявіць характар, накіраванасць, асаблівасці і значэнне рэформы ў дзяржаўнай вёсцы Беларусі 1857 – 1862 гг. праз даследаванне комплексу сацыяльна-эканамічных праблем таго часу.

Метады даследавання: метадалагічную аснову даследавання склалі прынцыпы гістарычнага пазнання – цэннасны падыход, прынцыпы аб’ектыўнасці і гістарызму. Для вырашэння канкрэтных задач, сфармуляваных у дысертацыі, ужываліся дзве групы метадаў: агульнанавуковыя прыёмы і метады: дэдукцыя, аналіз, абагульненне, абстрагіраванне і метад мадэліравання; спецыяльна-гістарычныя метады: гісторыка-генетычны, гісторыка-параўнальны, гісторыка-сістэмны.

Навуковая навізна заключаецца ў тым, што ўпершыню ў беларускай гістарыяграфіі праведзена комплекснае даследаванне аграрных пераўтварэнняў у дзяржаўнай вёсцы Беларусі 1857 – 1862 гг. Вывучэнне шырокага кола гістарычных крыніц (значны аб’ём архіўных дакументаў уведзены ў навуковае абарачэнне ўпершыню) дазволіла дапоўніць і ўдакладніць уяўленне аб умовах, характары і сацыяльна-эканамічных тэндэнцыях пераходу да капіталізму ў аграрным сектары Беларусі ў другой палове 50-х – пачатку 60-х гг. XIX ст.

Галіны выкарыстання вынікаў: вынікі даследавання могуць быць выкарыстаны для больш глыбокага даследавання сацыяльна-эканамічных пытанняў развіцця беларускай вёскі. Матэрыялы дысертацыі будуць патрэбны для складання лекцыйных курсаў па гісторыі Беларусі XIX ст., для напісання манаграфій, навуковых артыкулаў і вучэбных дапаможнікаў па гісторыі Беларусі.

РЕЗЮМЕ

Ефимович Елена Васильевна

Реформа М.М. Муравьёва в государственной деревне Беларуси 1857 – 1862 гг.

Ключевые слова: арендатор, государственные крестьяне, казённые земли, люстрация, министерство государственных имуществ, оброчные статьи, палата государственных имуществ, сельское общество, ферма, кадастр.

Объектом исследования является социально-экономическое развитие Беларуси переходного от феодальных к капиталистическим отношениям периода.

Предмет исследования: реформа 1857 – 1862 гг. в государственной деревне Беларуси и её влияния на социально-экономическое развитие этих губерний.

Цель работы: выявить характер, направленность, особенности и значение реформы в государственной деревне Беларуси 1857 – 1862 гг. через исследование комплекса социально-экономических проблем того времени.

Методы исследования: методологическую основу исследования составили принципы исторического познания – ценностный подход, принципы объективности и историзма. Для решения конкретных задач, сформулированных в рамках диссертации, применялись две группы методов: общенаучные приёмы и методы: дедукция, индукция, анализ, обобщение, абстрагирование, а также метод моделирования; специально-исторические методы: историко-генетический, историко-сравнительный, историко-системный.

Научная новизна состоит в том, что впервые в белорусской историографии проведено комплексное исследование аграрных преобразований в государственной деревне Беларуси 1857 – 1862 гг. Изучение широкого круга исторических источников (значительный объём архивных документов вводится в научный оборот впервые) позволило дополнить и уточнить представления об условиях, характере и социально-экономических тенденциях перехода к капитализму в аграрном секторе Беларуси во второй половине 50-х – начале 60-х гг. XIX в.

Область применения результатов: результаты исследования могут быть использованы для более глубокого исследования социально-экономических вопросов развития белорусской деревни. Материалы диссертации будут нужны для составления лекционных курсов по истории Беларуси XIX в., для написания монографий, научных статей и учебных пособий по истории Беларуси.

SUMMARY

Yefimovich Alena Vasilievna

Reform of M.M. Murawiev in state village in Belarus in 1857 – 1862

Keywords: lessee, state peasants, state lands, lustrasja, the ministry of state properties, quitrent articles, the house of state properties, rural society, farm, cadastre.

Object of research: a social and economic development of Belarus during the transitional from capitalism to feudalism period.

Subject of research: the reform 1857 – 1862 in state village of Belarus and its influence on social-economic development of the region.

The aim of research is to expose character, direction, peculiarities and significance of the reform in state village of Belarus in 1857 – 1862 through analysis of the complex of social and economic problems in that time.

Methods of research: methodological basis of the research is the principles of historical cognition, such as valuable approach, objectivity and historical volatility. Besides two groups of scientific methods were also used. They are the common scientific logical ways and methods (deduction, induction, analysis, generalization, abstraction, simulation) and the special historical methods (history-genetic, history-comparative, history-system).

The scientific novelty: is that, for the first time in byelorussian historiography a complex investigation of agrarian reforms in the state village in 1857 – 1862 was held. The study of the wide range of historical sources (significant amount of archives documents is being introduced into the scientific use for the first time) let supplement and specify the notion about conditions, character and social and economic trends of transition to capitalism in the agrarian sector of Belarus in the second part of the 50th – the beginning of the 60th of the 19th century.

The results of the research can be used: the: results of investigation can be used for more profound investigation of social and economic questions of development non-byelorussain village. The materials of the dissertation can be used for composition of lecture courses on the history of Belarus in the 19th century, for writing of monographs, scientific articles and educational textbooks on the history of Belarus.